

DÖMŐK CSILLA

habilitált egyetemi docens,

Pécsi Tudományegyetem, BTK Pécs

associate professor, habil, University of Pécs Faculty of Arts

ORCID: 0009-0008-9133-8264

email: csilladomok@yahoo.de

KÖZÉP-EURÓPA ÁLLAMRENDSZERÉNEK ÉS NEMZETI VISZONYAINAK ÁTALAKULÁSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ NYOMÁN

*THE TRANSFORMATION OF STATE SYSTEMS AND NATIONAL
RELATIONS IN CENTRAL EUROPE AFTER THE FIRST WORLD WAR*

ABSTRACT

The world war has profoundly transformed the Central European region, which is populated by small peoples and ethnic group. Although initially the Entente powers did not envisage a radical reorganisation of the region, it was still conceived of as a sphere of influence of Russia, Germany and the Habsburg monarchy. Yet, in the wake of the revolutionary and national independence movements of 1918-1919, this idea was abandoned. The collapse of the old state orders and the emergence of the new ones took place in an instant. The victorious Entente powers became allies of the new states in the region, such as Poland, Yugoslavia, Romania, and Czechoslovakia. On the one hand, these countries were seen as a pledge for the consolidation of the region and, on the other, they had to form a protective barrier against Soviet Russia.

Kulcsszavak: világháború, nemzeti önállósodási mozgalmak, etnikum, régió, átrendeződés, konszolidáció

Keynotes: world war, national independence movements, ethnic group, region, reorganisation, consolidation

1. Közép-Európa fejlődésének hosszútávú tendenciái

Témánkat illetően először is meg kell határozni, miben rejlik Közép-Európa lényege? Földrajzilag: Nyugat- és Kelet-Európa között, avagy Észak- és Dél-Európa között fekvő terület? Ez alatt a Rajna és Visztula, a Nyugati Alpok és Kárpátok, illetve a Keleti-tenger (Balti-tenget) és az Adria közötti területet értjük.

Politikailag egy régiót az alapján, hogy merre húzódnak az államhatárok, nehéz meghatározni. Vajon Közép-Európa 1914-ben csak az Osztrák-Magyar Monarchiát és a Német Birodalmat jelentette, vagy Románia, Szerbia, Hollandia, Belgium, Svájc és Orosz-Lengyelország is részét képezte? Továbbá 1937-ben nem Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Ausztria, Jugoszlávia, Svájc és Németország alkotta? Közép-Európa 1945-ben megosztottá vált, politikai, ideológiai, gazdasági és katonai szempontból is.

Gazdaságilag: Kialakultak-e sajátos gazdasági és szociális körforgások Közép-Európában? Nem különbözik-e már évszázadok óta a nyugati Közép-Európa a keletitől, amennyiben – az Elbától, a Cseh-erdőtől, az Ennstól és Sotlától keletre – az újkor kezdete óta egy feudális, a földesúri és nagybirtok-gazdálkodáson alapuló rendszer fejlődött ki, amely a gabona- és hízó marha beszállító szerepét vette át, míg Közép-Európa nyugati részében egyre inkább meghonosodtak a manufaktúrák, a városi kézművesség és teret nyert az iparosodás?

Kulturálisan: A szoros társadalmi kapcsolódások következtében nem jöttek-e létre kulturális és civilizációs hasonlatosságok, melyek főként a 19. század óta meghatározzák a Trieszt és Czernowitz, Freiburg im Breisgau és Kronstadt, Drezda és Agram/Zágráb között elterülő közép-európai világot.

Tény, hogy a közép-európai régió fejlődését a történelmi összefüggéseken keresztül kell szemlélni, valamint a Közép-Európa-konceptió esetleges alapjai csak a három nagy európai régióra vezethetők vissza.

Közép-Európa a X. évszázadban jött létre, amikor egyrészt a Kelet-Frank Birodalom kivált Nagy Károly birodalmának örökségéből és I. Ottó – a magyarokon aratott lechfeldi győzelme után új birodalmat alapított, másrészt amikor az első keresztény államképződmények megalakultak a Német-Római Birodalom keleti határán: A Warta menti Piast-állam, a moldvai Premysl-állam, Szent István Magyar Királysága esztergomi székhellyel és Tomislav Horvát Királysága a mai Észak-Dalmácia területén. Ezek a katolikus birodalmak legkésőbb az 1054-es nagy szkizma óta egyértelműen elhatárolódtak görög Bizánctól és a Bizánc által térített Kijevi Birodalomtól, melynek fejedelme Vladimir 988-ban felvette a kereszténységet. A délszláv területen elkülönültek egymástól az ortodox szerbek és a katolikus horvátok. Ha Nagy Károly 814-ben bekövetkezett halála évében összehasonlítjuk Európa geopolitikai helyzetét a teheráni, jaltai és potsdami konferencia eredményeivel, felületesen szemlélve az lehetne a benyomásunk, hogy Sztálin, Churchill és Roosevelt, valamint Truman és Attlee bizonyára alaposan tanulmányozták a IX. században Európa occidens és Európa oriens között fennálló határvonalakat.¹

Számunkra azonban ez esetben, Európa középső részének alakulása az érdekes, amely – mint említettem – a X. században kezdett kibontakozni. Melyek voltak Európa középső térségének lényegi alkotóelemei az eltelt 1000 év során? Miben nyilvánult meg Közép-Európa különbözősége Nyugat-illetve Kelet-Európától?

A középkorban nehezen húzhatók meg Nyugat- és Közép-Európa között a társadalmi, gazdasági és kulturális határok, hiszen még a politikai határok is igen vál-

tozók voltak. Mindkét régióra nézve meghatározó jelentőséggel bírt a középkor virágkorában végbemenő agrárforradalom, a városi joggal rendelkező autonóm városok, amelyek a Baltikumig, a Visztuláig, a Kárpátok vonulatáig és a Szávaig is kiterjedtek kialakulása, valamint a számos katolikus rend által képviselt kolostori kultúra széles körű elterjedése. A hűbériség (fidelitas – felonia) nyugati felfogása, vagyis bizonyos emberi méltóság jelenléte a különféle ceremóniakon szintúgy Közép- és Kelet-Európához tartozott, mint a szabad földműves típusa – amely a virágzó középkor végén a lengyel, cseh, magyar és délszláv területeken egyaránt meghonosodott. Szoros együttműködés jött létre a római jog és az egyetemalapítások kapcsán – Olaszországból indulva Franciaországon és Anglián keresztül Prágáig (1348), Krakóig (1364), Bécsig (1365) és Pécsig (1367).²

Az egyházi és államhatalom közötti összetűzések számos királyság számára megteremtették annak lehetőségét, hogy több önállósághoz jussanak, mely lehetőséggel mindenekelőtt a lengyel, cseh és magyar uralkodók tudtak élni. Premysl II. Ottokár és IV. Béla; az Anjou Károly Róbert és Wladyslawitokietek reprezentálták a reformuralkodók azon típusát, akik nyugati elemek sorát vették át társadalmukba. Azonban ezek a nyugati alkotóelemek nem gyökerestek elég mélyen, mivel a városok sokkal inkább egyfajta paraszti, mintsem polgári szabadsággal rendelkeztek, és minden bizonnyal nagymértékben késleltette a későbbi fejlődést az is, hogy sok földbirtokos nemesi rangra lépett, Lengyelországban (7–8%), és Magyarországon (4–5%). Így tehát Magyarországon a középkor végén minden 20–25. személy nemes volt; ezzel szemben Franciaországban minden 10. személy volt szabad városi polgár, ellenben Magyarországon csupán minden 40–50.

Ebből a társadalmi bázisból kiindulva más reakciót váltott ki Nyugat-Európában a feudalizmus késői középkorban bekövetkező első válsága, mint Kelet-Európában. A Nyugat jellemzően városközpontú gazdasága a 14. és 15. századi parasztfelkelésekre a pénzjáradékokra és földbérre való áttéréssel reagált, mialatt Brandenburg, Lengyelország, Csehország, Kelet-Ausztria, Magyarország, Horvátország és Oroszország parasztjait a XV. század vége felé a „második jobbágyság” alá vetették. Ezzel párhuzamosan Nyugaton a XV. század második felétől megindult egy kora-újkori világgazdaság kialakulása, miközben a kozákok 100 évvel később megkezdték Szibéria meghódítását. E két, Európán kívülre is kiterjedő, expanziós irány között a XVI. század elején Európát az Oszmán Birodalom terjeszkedése is veszélyeztette, melynek a társadalom katonai struktúrákba való erőteljesebb beágyazódása lett a következménye – vö. a Habsburg és Lengyel Birodalom déli határainál kialakított katonai határokkal.

A Franciaországban, Ausztriában és Poroszországban fennálló abszolutizmus első pillantásra kétségtől hasonló vonásokat mutat, főként a bürokrácia szerkezetét tekintve és az állam, mint gazdasági vállalkozó szerepében; ezáltal Nyugaton azonban a társadalmi mobilitás is kezdetét vette, miután a francia király a tisztségek polgárok részéről történő megvásárlásával egy noblesse de robe létrejöttét tette lehetővé, és ezzel döntő mértékben korlátozta a mágnások hatalmát. A kelet-elbai

földbirtok-gazdálkodás és a nagybirtokok kialakulása Lengyelországban, Csehországban, Magyarországon és Szlavóniában ugyanakkor előnyösen befolyásolták a junkerek és mágnások társadalmi helyzetét a hozzájuk viszonyítva egyébként is gyengén fejlett polgárság rovására. Ez a folyamat tehát eltérítette Kelet-Európát a nyugati fejlődéstől, de még az osztrák örökös tartományok fejlődésétől is.

A társadalmi különbségek egyértelművé válnak, ha például a hollandok Spanyolország ellen folytatott szabadságharcát összevetjük Rákóczi fejedelem Habsburgok ellen vívott szabadságharcával. A nyugati fejlődés a nemzeti abszolutizmus irányába vezetett, a Keleten zajló folyamatok a császári autokrácia irányába mutattak, miközben a mágnások megkísérelték régi privilégiumaikat megtartani. II. József, II. Frigyes és Katalin így csak a „fentről jövő” reformoktól remélték e struktúráknak a megváltoztatását, míg Nyugaton a harmadik rend éppen forradalmat csinált.

2. Közép-Európa a hosszú 19. században

A Szent Római Birodalom Napóleon által kicsikart felbomlása 1806-ban Közép-Európa politikai újrendezését tette szükségessé a Bécsi Kongresszuson, miközben a lengyel kérdés rendezése csaknem az eddigi szövetségesek közötti konfliktushoz vezetett. A „hatalmak koncertje” – Anglia, Oroszország, Poroszország, Ausztria és 1818-tól Franciaország is újra – tiltakozott az Európa középső részén kialakuló új szövetségi állam ellen, és megállapodott a „Német Szövetség” megalapításában. Természetesen éppúgy nem tartoztak hozzá a porosz keleti területek – Nyugat- és Kelet-Poroszország, Poznan – mint ahogy az ausztriai Galícia, a Magyar Királyság és a Horvát Szlavón-Dalmát Királyság sem. A Habsburg monarchia olaszországi területei közül csak Triesztet, Görz-Gradiscát és Trentinót vették át, miközben Ferenc császár stratégiai okokból Lombardia átvétele ellen érvelt, míg Velence (a velencei Isztriával) nem tartozott a Német-Római Birodalomhoz.³

Az Oroszország, Ausztria és Poroszország között létrejött „Szent Szövetség” vélhetően a népek és uralkodók testvéri szolidaritásában látta a bel- és külpolitika alapjait; egyedül Metternich törölte a szövegből a népek szolidaritásának említését. I. Alexander cár, ellentmondásos módon, szorgalmazta a nép részvételét, ugyanakkor a néphatalom reprezentánsaként a fejedelmek autoritása mellett is letette voksát, ami megkönnyítette Metternich számára a Szent Szövetség felvilágosító és liberális gondolkodásban gyökerező eszméjének megváltoztatását az eddigi, abszolút kormányzási mód alátámasztásává. Mindazonáltal a cár messze menő autonómiát biztosított a Visztula melletti központi területekre redukálódott Lengyel Királyság számára – természetesen csak az első felkelésig 1830/1831.

A Német Szövetség, amely Európa középső része számára fél évszázadon keresztül tartó békés fejlődést garantált, az 1819/1820-as forradalmi fordulat óta egyre kevesebb teret engedett a liberális és nemzeti törekvések számára. A több nemzetiségű Habsburg állam azonban a feltörekvő polgárság, az iparosodás és nemzeti

eszme korában nem volt képes megoldani sem saját problémáit, sem felvázolni a német fejlődés számára előremutató megoldásokat. A csehek és szlovénok, szintúgy, mint a Poznani provinciában élő lengyelek, megtagadták a frankfurti Paulskirchében való részvételt. Sikeresebbnek ígérkezett 1848-ban a képviselők osztrák birodalmi gyűlése által elért megegyezése, amikor a kremsieri alkotmánytervezetben rögzítették a néptörzsek egyenjogúságát. Az ellenforradalom győzelme azonban nem vezetett a Habsburg monarchián belül nemzeti megegyezéshez, továbbá nem valósította meg a Schwarzenberg miniszterelnök és külügyminisztere Bruck által követelt nagyosztrák – nagynémet hetvenmillió blokkot Közép-és Kelet-Európában. Friedrich List, a Német Vámegegyesület építész-e ezzel szemben már 1842-ben felismerte az ipari és agrártermékek Közép-Európa keleti és nyugati része között zajló nyereséges cseréjét és szorgalmazta a német hegemónia irányítása alatt álló egészen a Fekete-tengerig nyúló közép-európai gazdasági egységet. Metternich államkancellár ugyan már idejekorán felismerte ennek veszélyeit Ausztria Németországon belüli pozícióját tekintve, mindazonáltal 1850-ben már nem csak az észak-német államok léptek fel Ausztria vámunióhoz való csatlakozása ellen, hanem az osztrák vállalkozók és vállalkozások túlnyomó része is, név szerint Alsó-Ausztria, Karintia, Stájermark, Cseh- és Morvaország. Így tehát hiábavalóan hivatkozott Bruck a „70 millió embert magába foglaló szövetség morális súlyára”.

Ausztria és Poroszország 1848 után egyre leplezetlenebb módon váltak a forradalmat követő Közép-Európa-koncepció kölcsönös blokkolása révén a Németországért folytatott hatalmi harcban egymás ellenségeivé. Poroszország gazdasági előnye és nemzeti vonzereje továbbra is hatottak, míg Ausztria neoabszolutisztikus modernizációs politikáról alkotmányos államra történő áttérése sem tudta megoldani a nemzetiségi problémát. Berlin katonai szervezetének 1866-os főlényes győzelme azonban semmi esetre sem a „szuverén német nemzet forradalmi jogának” sikeres érvényesülését, hanem egy katonai monarchia vezetési ambícióinak sikeres érvényre juttatását jelentette, amely hatalmi pozíciójának hangsúlyozása érdekében az ausztriai németeket akarta kizárni a megvalósítandó új államszövetségből.

Az 1866-os és 1870-es korszakjelölő éveket történelmi értelmezésünkben nem választhatók el egymástól egyértelműen. Ezért nehéz megválaszolni, hogy a régi osztrák és a nagynémet föderális uralmi rendszer kelet-európai bukását és a porosz kisméretű hegemóniát tekintve Königrätz vagy Sedan bírt-e nagyobb jelentőséggel. Mindenesetre Ferenc József császár 1867-es kiegyezése a magyarokkal az Osztrák-Magyar Monarchiában egy német-magyar kettős uralmi rendszert hívott életre⁴, amely hátrányosan érintette az itt élő szláv lakosságot.⁵

A bécsi kormány már 1871-ben szemügyre vette egy a Porosz-Németországgal való összeolvadás révén létrejövő, uralkodó közép-európai blokk lehetőségét és balkáni érdekeinek támogatását remélte Bismarck részéről. Ugyan a csehek, lengyelek és délszlávok többségében üdvözölték Bosznia és Hercegovina megszállását, hogy a kettős monarchiában a szláv lakosság arányát erősítsék, a Német-

országhoz való külpolitikai kötődés elsősorban a csehek miatt vallott kudarcot a kettős szövetségben, jöllehet külkereskedelmük nagy részét az Elbán keresztül bonyolították Hamburgba.

1904. január 21-én Berlinben „Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein” (Közép-Európai Gazdasági Egyesület) néven egy olyan új szervezetet alapítottak, amely Németország és Ausztria-Magyarország, esetleg Svájc, Belgium és Hollandia gazdasági társulását tűzte ki célul. Úgy a Német Mezőgazdasági Tanács, mint a Német Iparosok Szövetsége is azt a véleményt képviselték, hogy a Közép-Európa-elképzelésnek jól körvonalazott szerepet kell kapnia német kül- és gazdaságpolitikában, ezáltal a német expanziós politika elsőrangú céljává vált.⁶

Bármennyire is hatottak ezekre a tervekre a német nagyhatalmi törekvések – a „világhatalom megszerzéséig”, mégsem nélkülözték minden pillanatban a gazdasági racionalitást: hivatkozni lehetett a gazdasági tényezők optimális kihasználására, az iparilag erős német gazdaság és a Kelet-Európára inkább jellemző mezőgazdaság és a nyersanyagtermelés komplementer jellegére. Főként a XIX. század utolsó évtizedei óta kezdett óriási szívóhatást gyakorolni a viharosan iparosodó Németország rohamosan növekvő élelmiszer- és nyersanyag-igénye a lengyel, magyar, román és délszláv területekkel szemben és helyezte ezeket a visszamaradott régiókat a fejlett területek vonzáskörzetébe. A szívóhatással ellentétes folyamatként megkezdődött a tőke kivitel Németországból, Nyugat-Európából és a cseh-osztrák tartományokból Kelet- és Dél-Európa felé, amit ezen országok tökérekereslete is alátámasztott.⁷

A gazdasági vonatkozású Közép-Európa-terveket különösképpen az osztrák és német politika folyosóin tárgyalták meg a második világháború elején. Joseph Maria Baernreither, az uralkodóház tagja „egy nagy, szabad közép-európai piac létrehozását” szorgalmazta, miközben Riedl külügyminisztériumi főtisztviselő egy Németország, Ausztria és Magyarország közötti vámuniót javasolt, ehhez csatlakoztak még Heinrich Friedjung, Michael Hainisch és Hans Übersberger történészek. Friedrich Neumann világszerte visszhangra találó „Mitteleuropa” (Közép-Európa) című könyvében foglalta össze 1915-ben ezeket a gazdasági elképzeléseket – a kirobbanó első világháború hatására is: Közép-Európa részeinek tekintette azokat az országokat, melyek földrajzilag Olaszországtól az Északi- és Keleti-tengerig, az Adriától a Fekete-tengerig terültek el.⁸

Másrészt Közép-Európa-koncepcióját összekapcsolta a német hatalmi követelésekkel, melyek a világháborúban nem pusztán gazdasági, hanem katonai hatalomra is támaszkodtak. Ezt erősítette meg tulajdonképpen Orosz-Lengyelország, Románia, Szerbia és Montenegró megszállása Németország és Ausztria-Magyarország részéről a közép-európai vonatkozású Károly császár 1918 májusi kanosszajárása is Wilhelm császárhoz Spanyolországba, mely gazdasági kényszer hatására vált szükségessé. Ez ugyanis még szorosabb együttműködést irányzott elő a két katonai hatalom között, egészen a vámunióig és egy új kettős szövetségről szóló szerződésig. Érthető tehát ennek ismeretében az Osztrák-Magyar Monarchia háttérbe

szorítása a nyugati szövetségesek részéről, mert a Lengyel Nemzeti Tanács és a Csehszlovák Nemzeti Tanács, valamint a Jugoszláv Választmány, mint szövetséges, háborút viselő hatalmak elismerése csak 1918 nyarán történt meg.

3. Közép-Európa átrendezése az első világháború után, 1918–1920

Németország, Ausztria-Magyarország, Bulgária és az Oszmán Birodalom 1918 őszén elszenvedett vereségével az eddigi közép-európai tervek jelen pillanatban már a múlté voltak. A régió politikai újrendezésének alakítói 1919/1920-ban Párizsban egy „cordon sanitaire”-t akartak létrehozni a bolsevista Oroszország és a potenciálisan revizionista Németország között. A hajdani Osztrák-Magyar Monarchia területéből Csehszlovákia 140.000 km²-t, Jugoszlávia 130.000 km²-t, Románia 105.000 km²-t, Magyarország 92.000 km²-t, Ausztria 84.000 km²-t, Lengyelország 80.000 km²-t és Olaszország 30.000 km²-t kapott, a több mint 51 millió lakosból pedig Csehszlovákia 13,6 milliót, Lengyelország 8,2 milliót, Magyarország 7,6 milliót, Románia 6 milliót, Ausztria 6,5 milliót, Jugoszlávia 7,7 milliót és Olaszország 1,4 milliót.⁹

Egyrészt a korábbi területi-gazdasági egységek felbomlása, másrészt a korábban különféle birodalmakhoz tartozó, egymástól eltérő fejlettségi szintű régiók egyesülése pedig egy alapvetően újszerű helyzetet teremtettek, ezáltal a kelet-közép-európai országok háború utáni gazdasága már nem fogható fel a háborút megelőző gazdaság folytatásaként.¹⁰

A világháború következtében alaposan átformálódott a kisebb népek és etnikumok által lakott közép-kelet-európai térség.¹¹

Bár kezdetben az antant hatalmak ebben a régióban nem terveztek gyökeres állami átrendeződést: azt továbbra is Oroszország, Németország, és a Habsburg-Monarchia befolyási övezetének képzelték el, mégis, 1918-19 forradalmi és nemzeti önállósodási mozgalmak nyomán ezen elképzelésüket elvetették. A régi államrendek összeomlása és kialakulása szinte egyszerre, és egy pillanat alatt ment végbe. A győztes antant hatalmak szövetségesei lettek a térség új bázisállamai, úgy, mint Lengyelország, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia. Egyrészt a térség konszolidációjának zálogát látták az antant hatalmak ezekben az országokban, másrészt ki nem mondottan védőgátat kellett képezniük ezen államoknak Szovjet-Oroszországgal és az esetlegesen újra hatalmi ambíciókkal megjelenő Németországgal szemben is. Ha az új bázisállamokat nemzetiségi alapokon kívánta volna az antant létrehozni, akkor ezen leendő államok túl kicsik és gyengék lettek volna a felsorolt feladatok ellátására, így Közép-Kelet-Európa térképének átrajzolásával a kézmozdulatokat gazdasági és stratégiai politikai célok vezették, melyek révén erősebb és nagyobb, de nem nemzeti bázisú új államok jöttek létre.¹²

Azaz ezen országok „megalkotásával” létrehozták a kisebbségeket és a kisebbségi kérdést, ill. problémákat is. Az új rendszer tehát „semiben sem különbözött a régítől”, mert ugyancsak négy, jelentős kisebbségeket magába záró állam bázisán

jött létre. Anglia, Franciaország és az USA a béketárgyalásokig hangsúlyozták, hogy nem kívánják újrendezni Európa ezen részét. A kis nemzetek védelmére való hivatkozásuk, amennyiben túlment Belgium és Szerbia megvédésén, csupán ideológiai jelszó volt, és csak a soknemzetiségű birodalmak liberalizálódása és föderalizálódására utalt.¹³

A háborús propaganda azonban szükségszerűen felhasználta a kisebbségi autonómiai törekvéseket a tengelyhatalmak hadseregének morális szétzüllesztéséhez,¹⁴ és ugyancsak az ellenség meggyengítését célozta az emigrációs kormányok támogatása is. Tehát a háború befejezésekor – az antant korábbi tevékenységének hatására – bár nem általuk szervezve, ám semmiképpen sem ellenükre zajlik le az átalakulás.

Az önálló nemzeti cselekvés jelentőségéről, ill. Ausztria-Magyarország függő népeiről írta *Lloyd George* emlékirataiban, hogy a nagyhatalmak itt sem kezdeményezték, hanem követték az eseményeket: „Az osztrák birodalom szétszakadása – írta *Lloyd George* – nem volt eleme a francia, orosz, brit, amerikai vagy olasz politikának. Tudtuk, hogy újonnan szabályozni kell a határokat Olaszország, Szerbia és Románia javára. A megmaradó osztrák birodalmi rész vonatkozásában azonban az volt az elgondolás..., hogy az osztrák-magyar birodalmat alkotó nemzetek teljes autonómiát kapnak egy föderációs konstitúcióban... Mielőtt azonban a hatalmak Ausztria békéjével foglalkozhattak volna, befejezett és visszafordíthatatlan tényekkel konfrontálódtak... A párizsi békecsinálók feladata nem az volt, hogy döntsenek arról, mi illeti meg a felszabadult nemzeteket, hanem az, hogy hogyan lehet – velük megegyezve – megválni az önrendelkezés határát túllépő szerzéseiktől...”

David Hunter Miller – az USA küldöttségének tagja – jegyezte meg: A lényeges döntések már befejezettek voltak és a régi államokat semmiféle békekonferencia, csakis fegyveres erő állíthatta volna vissza.¹⁵

Az első világháború utáni átrendeződés eredményét a történészek általában a „nemzeti államok rendszerének kialakulása” terminológiával illetik.¹⁶ Ténylegesen – ahogy már az előző részben utaltunk rá – azonban alig változott a kisebbségi (függő helyzetben élő nemzetiségek) globális helyzete. 1914-ben Közép-Kelet-Európa 100-120 millió lakosából kb. 50 millió (40-50%) élt függő nemzetként, illetve kisebbségként.¹⁷

A békeszerződések és az átrendeződések befejeződése után ez a szám mintegy 32 millió lakosra csökkent, azaz kb. 30%-ra. Tendenciaszerűen vizsgálva tehát a folyamatot, jogos a terminológia használata, hiszen jelentős kisebbségek kerültek most többségi vagy autonóm helyzetbe, de az arányokat figyelembe véve reálisan csak az arányok javulásáról, nem pedig gyökeres változásáról beszélhetünk. A felsorolt adatok ugyanis azt jelentik, hogy az említett években Köztes-Európa minden harmadik lakója kisebbségként helyezkedett el az új államrendszerben.¹⁸

A térségben élő magyarság összlétszáma 10,26 millió volt, melyből Magyarországon élt 7,15 millió lakos (69,7%), kisebbségként 3.112 millió (30.3%). Noha

ez az arány nagyon hasonlít a térség összesített arányszámához, az egyes nemzetek összehasonlításánál páratlan. Közelében csak az albán, szlovén és belorusz megosztottság állt, de a hasonlóság itt is csak relatív mérőszámokban jelentkezett, hiszen az abszolút adatok sajnálatosan a mi javunkra mozdítaná el a mérleg nyelvét. Ezért lehetséges, hogy a magyarság kérdése került sokszor a térségbe a kisebbségi kérdés gyújtópontjába.¹⁹

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Görlich, Ernst Joseph (1998): Grundzüge der Geschichte der Habsburgermonarchie und Österreich, Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.
- 2 Zöllner, Erich (1974), Geschichte Österreichs von den Anfängen bis zur Gegenwart. Wien.
- 3 Sundhausen, Holm (1973): Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburgermonarchie. München.
- 4 Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- 5 Stourzh, Gerald (1967): Die Gleichberechtigung der Nationalitäten und die österreichische Dezember Verfassung von 1867, In: Der Österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867, Hrsg: Peter Berger, Wien-München. Lásd még Gulyás László (2002): Az Osztrák-Magyar-Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. In. Gazdag László szerk. (2002): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 168-188. old.
- 6 Bülk, Hartwig/Lerche, Peter (1964): Föderalismus als nationales und internationales Ordnungsprinzip. VVDStRL 21 1.o. ff./66 ff., Berlin.
- 7 Wierer, Rudolf (1960): Der Föderalismus im Donauraum. Graz-Köln.
- 8 Kühl, Joachim (1958) Föderationspläne im Donauraum und in Ostmitteleuropa, Hrsg.:Südost-Institut. München.
- 9 Kiss Gy. Csaba (1993): Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Pesti Szalon Könyvkiadó. Budapest.
- 10 A csehszlovák és a jugoszláv állam gazdasági életéről lásd Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák – Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- 11 Diószegi István (1991): Üllő és kalapács. Magyarságkutató Intézet. Budapest.
- 12 Szűcs Jenő(1983): Vázlat Európa három történeti régiójáról. Budapest.
- 13 Galántai József (1989): Trianon és a kisebbségvédelem. Maecenas. Budapest.
- 14 Gulyás László (2022): Négy év vasban és vérben és tintában. Propagandaháború a Nagy Háborúban 1914–1918. Rubicon 2022/11 –12. szám 139 –146. old.
- 15 Suppan, Arnold (1990): Die Volksgruppen in Österreich. Wien.

- 16 Gulyás László (2023/b): Az első világháború és a versailles-i békerendszer államszerkezeti következményei különös tekintettel a kisebbségi helyzet változásaira. (2023/a): A trianoni békediktátum története hét kötetben 5. kötet. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 359–367. old.
- 17 Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- 18 Veiter, Theodor (1984): Nationalitätenkonflikt und Volksgruppenrecht im ausgehenden 20. Jahrhundert I-II, München. Lásd még Gulyás László (2024): Közép-Európa nemzeti kisebbségei a 20. század első államszerkezetiváltás – 1919–1920 – után. In Kókai Sándor-Csüllög Gábor szerk. (2024): Táj, Társadalom, kultúra. Tiszteletkötet Frisnyák Sándor kilencvenedik születésnapjára. Nyíregyházi Egyetem. Földrajzi Intézete. Nyíregyháza. 222–230. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bülk, Hartwig/Lerche, Peter, (1964):** Föderalismus als nationales und internationales Ordnungsprinzip. VVDStRL 21 I.o. ff./66 ff., Berlin.
- Diószegi István (1991):** Üllő és kalapács. Magyarságkutató Intézet. Budapest.
- Galántai József (1989):** Trianon és a kisebbségvédelem. Maecenas. Budapest.
- Görlich, Ernst Joseph,(1998):** Grundzüge der Geschichte der Habsburgermonarchie und Österreich. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.
- Gulyás László (2002):** Az Osztrák-Magyar-Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. In. Gazdag László szerk. (2002): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 168–188. old.
- Gulyás László (2005):** Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák – Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2012):**Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Gulyás László (2022):** Négy év vasban és vérben és tintában. Propagandaháború a Nagy Háborúban 1914–1918. Rubicon 2022/11–12. szám 139–146. old.
- Gulyás László (2023/b):** Az első világháború és a versailles-i békerendszer államszerkezeti következményei különös tekintettel a kisebbségi helyzet változásaira. (2023/a): A trianoni békediktátum története hét kötetben 5. kötet. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 359–367. old.
- Gulyás László (2024):** Közép-Európa nemzeti kisebbségei a 20. század első államszerkezetiváltás – 1919–1920 – után. In Kókai Sándor-Csüllög Gábor szerk. (2024): Táj, Társadalom, kultúra. Tiszteletkötet Frisnyák Sándor kilencvenedik születésnapjára. Nyíregyházi Egyetem. Földrajzi Intézete. Nyíregyháza. 222–230. old.
- Kiss Gy. Csaba (1993):** Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Pesti Szalon Könyvkiadó. Budapest.
- Kühl, Joachim, (1985):** Föderationspläne im Donauraum und in Ostmitteleuropa, Hrsg.:Südost-Institut. München.

- Ormos, Mária (1994):** Padovától Trianonig 1918-1920. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Schlesinger, Rudolf (1945):** Federalism in Central and Eastern Europe. London.
- Stourzh, Gerald, (1967):** Die Gleichberechtigung der Nationalitäten und die österreichische Dezember Verfassung von 1867, In: Der Österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867, Hrsg: Peter Berger. Wien-München-
- Sundhausen, Holm, (1973):** Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburgermonarchie. München.
- Suppan, Arnold (1990):** Die Volksgruppen in Österreich. Wien.
- Veiter, Theodor (1984):** Nationalitätenkonflikt und Volksgruppenrecht im ausgehenden 20. Jahrhundert I-II. München.
- Zöllner, Erich, (1974):** Geschichte Österreichs von den Anfängen bis zur Wierer, Rudolf, (1960) Der Föderalismus im Donauraum, Graz-Köln.
- 19 Gulyás László (2024):** Trianon egyik alapproblémája: az igazságtalan határok. Trianoni Szemle. Különszám 2024/1. 54-67. old.